

ÜRDÜN'DE ROMAN EDEBÎ TÜRÜNÜN TARİHİ GELİŞİMİ

Ahmet BOSTANCI*

Özet

Ürdün'de roman edebî türü Suriye ve Mısır gibi diğer Arap ülkelerine nispeten daha geç tarihlerde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Bu çalışmada ülkedeki siyasî değişimlerin paralelinde roman alanındaki gelişmelerin nasıl başladığı, nasıl olgunlaştığı bu arada hangi aşamalardan geçtiği konusu ele alınmaktadır. Bu yapılırken önemli yazarlara ve eserlerine de temas edilmiştir. Araştırmada edebiyat tarihçileri ve eleştirmenlerinin mevzu ile alakalı çalışmalarından yararlanılmış, konu bu çalışmalarda yer alan bilgilerin analizi ve sistematik hale getirilmesi suretiyle ortaya konulmuştur. Yazının ülkemizde Ürdün Arap edebiyatı konusunda yapılacak akademik çalışmalar için bir başlangıç noktası olması da hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Ürdün Edebiyatı, Roman, Edebiyat tarihi, Modern Arap Edebiyatı

Historical Development of Novel in Jordan

Summary

Novel genre appeared and developed relatively later period in Jordan compared to such countries as Syria and Egypt. This study examines how, in line with political developments, novel genre appeared, developed and reached its maturity in Jordan. This is done with special reference to important authors and their works. In analyzing and systematically presenting the findings, works of the literary historians and critics are also taken into considerations. It is believed that this study will be a beginning for the academic studies in Turkey on Jordanian Arab literature.

Keywords: Arabic literature, Jordanian Literature, Novel, History of Literature, Modern Arabic Literature

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, (abostanci@hotmail.com)

Giriş

Edebiyat araştırmalarında Mısır Edebiyatı, Suriye Edebiyatı gibi ÷lke ayırımları inceleme kolaylığı sağlamaya yönelik düzenlemelerdir. Yoksa edebiyat sahasındaki gelişim ve değişimi siyasi tarihin dönemlerinin veya ÷lkelerin coğrafî sınırlarının keskin çizgileri ile ayırmak nihai noktada mümkün değildir. Ürdün veya bir başka ÷lke hakkında yapılan araştırmaları da bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

Ürdün'de roman türü konusunda meydana gelen gelişmeler ÷lkedeki siyasi ve sosyal olayların seyrine paralel değişimler göstermiştir. Bu sebeple roman konusundaki gelişmelerin ÷lkenin son yüzyılda yaşadıklarıyla beraber incelenmesi ve ortaya konulması isabetli olacaktır.

Ürdün'de Roman Türünün İlk Örnekleri

Ürdün'de roman türünün tarihine yer veren bazı araştırmacılar her ne kadar Arapça olarak yazılmamış olsa da türün ilk örneği olarak şu esere değinmektedirler: Ürdünlü 'Akıl Ebû's-Şar en-Nemirî –ki Güney Amerika'ya göç etmiş ve orada *Eşil* diye tanınmıştır- Fransızca bir roman yazmış ve bu roman Paris'te Birinci Dünya Savaşı öncesinde basılmıştır. Bölgesinde Osmanlı Yönetimi muhalifi olarak tanınan yazarın eserinin ismi ise "*el-Fetâtu'l-Ermeniyye fi Kasrı Yıldız*" (Yıldız Sarayında Bir Ermeni Kız)dır.¹

Ürdün edebiyat tarihi ile ilgilenen bazı araştırmacıların tamamen göz ardı ederek hiç temas etmedikleri bu eser bazı yazarlar tarafından Ürdün edebiyat tarihinde çok önemli bir yere sahip roman olarak tanıtılmaya çalışılmaktadır. Bunda muhtemelen bölgedeki edebiyatla ilgili önemli gelişmelerin yakın coğrafyada bulunan Suriye, Lübnan, Mısır gibi ÷lkelere nazaran daha geç tarihlerde vuku bulmuş olmasından² kaynaklanan bir eksiklik duygusunun payı olduğu da düşünülebilir. Yazarın Osmanlı yönetimine muhalif olması da ikinci bir sebep olarak göz önünde bulundurulabilir.

Bu istisnai örnek bir tarafa bırakılırsa Ürdün'de roman türünün ilk örnek ve öncülerinin otuzlu yıllarda ve daha sonrasında ortaya çıktığı ifade edilebilir. Bunlar arasında Teysîr Zubyân ve *Eyne Humâtu'l-Fazîle* adlı romanı, Şükrî Şe'sâ'ah'ın *Zikrayât*'ı³, Edîb Ramazân ve *Eyne'r-Racul* adlı eseri, Rûkes b. Zâid el-'Azîzî ve *Ebnâu'l-Gasâsine* adlı eseri ve 'Abdu'l-halîm 'Abbâs'ın *Fetatun min Filistin*'i sayılabilir.⁴

Yukarıda sayılan ilk örnekler noktasında hemen hemen araştırmacılar arasında bir fikir birliği bulunmakla beraber, türün ilk örneğinin hangi eser olduğu noktasında farklı kanaatler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar, Edîb Ramazan'ın *Cerâimu'l-Mâl* adlı eserinin Ürdün'de yayınlanmış ilk roman olduğunu söylerken, diğer bazıları Rûkes el-Azîzî'nin *Ebnâu'l-Gasâsine* adlı eserini daha önce yayınladığını ifade etmektedirler. Mahmûd Teymur da bu ikinci eserin ilk Ürdün romanı olduğunu belirtmektedir. Bir diğer grup araştırmacı ise Teysîr Zubyân'ın 1940 yılında *el-Cezîre* gazetesinde bölümler halinde yayınladığı *Eyne Humâtu'l-Fazîle* adlı eserini ilk Ürdün romanı olarak kabul etmektedir.⁵

Bu dönemde yazılan eserlerde roman türünde uyum halinde bulunması gereken zaman, mekân, şahıs ve dil unsurları arasında kopukluk olduğu dikkatleri çekmektedir. Yazarlar romanın sanatsal yapısına önem vermeksizin daha çok belagat alanındaki yeteneklerini yansıtmayı hedeflemişlerdir. Şekil olarak da geleneksel anlatım tarzları benimsenmiş durumdadır.⁶

Suriye ve Mısır gibi diğer Arap ülkeleri ile karşılaştırıldığında Ürdün'de roman türünün nispeten geç bir tarihte ortaya çıkmış olduğu görülmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden biri de ülkenin başkentini teşkil eden Ammân'ın bile kırklı yıllara hatta kırklı yılların sonlarına kadar küçük bir belde niteliği taşımasıdır. Roman ise malum olduğu üzere şehir ortamında gelişebilen bir edebi türdür.

1948-1967 Yılları Arasında Ürdün Romancılığı

1948 yılında İsrail devletinin kurulması ile Filistin'den Ürdün'e büyük bir göç dalgası yaşanmıştır. Ürdün'e göç eden Filistinliler oradaki edebî hayatın gelişimine katkıda bulunmuşlardır.

1950 yılında Batı Şeria ile Doğu Ürdün, el-Memleketu'l-Urduniyyetu'l-Hâşimiyye (Ürdün Haşimî Krallığı) adı altında birleşmiş aynı yılın Nisan ayında Parlamento seçimi yapılmıştır. Bunun neticesinde Filistin kökenliler ile Ürdünlüler arasında siyasi hayatın yanında sosyal ve kültürel hayatta da kaynaşma meydana gelmiştir. Bu imtizacın romanlara da yansıdığı müşahede edilir. Bu meyanda 'İsâ en-Nâûrî'nin *Beyt Verâe'l-Hudûd* ve *Cirâh Cedîde*⁷ romanları, Şükrî Şe'sâ'ah'ın *Tarîku'z-Zaman*'ı, Süleymân el-Meşîni'nin *Sebîlu'l-Halâs*'ı ilk akla gelen örnekler olarak söylenebilir.⁸

Bu dönemde yazılan yukarıda adı geçen romanlarda kırklı yıllarda yazılan romanlara nispetle ilerlemeler görülse de yine geleneksel anlatım tarzlarının devam ettiği ve romanın zaman-mekan-şahıs ve dil gibi unsurları arasındaki kopukluğun sürdüğü fark edilmektedir.⁹

1948 sonrası dönemde 1967 yılına kadar yazılan romanlarda romantizm akımının açık etkileri görülmektedir. Bu etki özellikle 'İsâ en-Nâûrî'nin romanlarında açıkça müşahede edilmektedir. Bu romanlar arasında; *Beyt Verâe'l-Hudûd*¹⁰, *Mâris Yuhriku Muiddâtihi*, *Cirâh Cedîde* ve *Leyletun fi'l-Kitâr* sayılabilir.¹¹ Bu dönemde romantizm akımının en-Nâûrî ile birlikte öncü isimlerinden biri de Husnî Ferîz'dir. Ancak her iki yazar da romantizm ekolüne mensup olmakla birlikte ahlakî değerler gibi toplumsal konulara temas etmekten de geri kalmamışlardır. Yalnız bunları romantizme uygun bir üslupla ele almışlardır.¹²

Ellili yıllarda yazılan önde gelen romanlar, farklı konuları ele almalarından ötürü Ürdün toplumunu yansıtmaktan uzaktırlar. Belki de bunun ilk istisnası Saîd el-Cuneydî'nin her ne kadar sanatsal açıdan geri bir seviyede olsa da ellili yıllardaki Ürdün toplumunu ele alan *Şemsu'l-Gurûb* (1957) adlı romanıdır. Bu romanı o tarihte genç bir öğrenci olan Meryem Meş'al'in ilk ve son romanı olan *Fetâtu'n-Nekbe* (1958) adlı eseri takip etmiştir.¹³

Ellili yılların başlarında ülkede bir takım siyasi gruplaşmalar ve siyasi partiler görülmeye başlanmıştır. Bunlar arasında İslamcı, milliyetçi ve komünist olanlar mevcuttu ve partilerin halk içersindeki etkisi giderek artıyordu. Halkın çıkarlarının, çalışma, özgürlük ve demokrasi haklarının müdafaası, ordunun Araplaştırılması gibi konulardaki halk mücadelesinde bu partiler etkin roller oynamaktaydılar.¹⁴

Bütün bu değişimlerin Ürdün'deki roman türü eserlerde de yansımaları görülmekteydi. Romanlara yansıyan bu gelişmeler arasında ellili yılların ikinci yarısında Ürdün'de kurumsallaşma alanında görülen geriye gidiş de yer almaktadır.¹⁵

Ürdün'de atmışlı yılların başında yayınlanan romanlar ise şunlardır: Mahmûd Ferihât: *Ecnihatü'l-Emel* (1960), Kâmil Milkâvî: *Min Zevâya'l-Adem* (1960), *İbratu'l-Kader* (1960), Mahmûd 'Avîda: *Sırâ'un fî'l-Kalb* (1960)¹⁶, Nu'mân Ebû 'İyşe: *Vâ Hayfâ* (1961), Husnî Ferîz: *Muğâmerât Tâibe* (1962), Mîşel el-Hâc: *er-Racul Ellezî Vecede Nısfahu* (1962). 1962-1967 yılları Ürdün romanı için boş geçen yıllardır. Bu beş yıllık dilimde sadece 'İsâ en-Nâûrî'nin mütevazı romanı *Cirâh Cedîde* (1967) yayınlanmıştır.¹⁷

1967 Arap-İsrail Savaşı Sonrasında Ürdün Romancılığı

1967 yılındaki Arap-İsrail savaşı ve diğer Arap devletleriyle beraber Ürdün'ün de İsrail önünde büyük bir yenilgiye uğraması roman türü için hakiki bir dönüm noktası teşkil etmişti. Zira bu hezimet Arap insanını yaşadığı gerçeklerle yüz yüze bırakmıştı. Hezimetin hemen ardından alışılmışın dışına çıkan cüretkâr ve geçmişî sorgulayan romanlar görülmeye başlamıştır.¹⁸ Roman yazarları kendilerini o günü ve geçmişîyle Arap insanının durumunu sorgulamak mecburiyetinde hissetmişlerdir.¹⁹ Teysîr Sebûl'un *Ente Munzu'l-Yevm* romanı bunlardan birisidir.²⁰ Aynı yıl (1968) Emîn Şennar'ın *el-Kâbus ve Sâlim en-Nehhâs*'ın *Evrâku 'Âkır* adlı romanı yayınlanmıştır ki, bu üç roman önceki klasik roman tarzlarından ayrılan ve türün gerçek öncülleri olan eserler olarak kabul edilmektedir.²¹ Bu eserlerin ortak noktaları 1967 yenilgisini anlatmaları ve yenilginin sebeplerini izah etmeye çalışmalarıdır.²² Ürdün romanının hakiki kuruluş dönemi olarak adlandırılabilir bu devrenin önemli eserlerinden birisi de Gâlib Helesâ'nın 1970 yılında yayınlanan *ed-Dıhk* adlı romanıdır.²³

Teysîr Sebûl, pek çok araştırmacı tarafından Ürdün'de roman türünün hakiki başlangıcı olarak kabul edilen²⁴ ve geleneksel anlatım tarzlarını alt üst ettiği *Ente Munzu'l-Yevm* romanında "bu savaşta neden yenildik?" sorusu cevaplandırmaya çalışmaktadır. Ancak bunu yaparken okuyucuya hezimetin sebeplerini açıklayacağını hissettirmemekte, bunu yaşadığımız gerçek hayattaki olumsuz yönleri ortaya koyarak yapmaktadır. Anlatıcının babasının evdeki eti çaldığı için kediye öldürmesi ve kafasını koparması sahnesiyle başlayan romanda babanın çocuğuna ve eşine, erkeğin kadına, toplumun ferde, siyasi otoritenin fertlere uyguladığı baskı mertebeleri örnekleriyle ortaya konulmakta ve bu şekilde bu sistemli baskı 1967 yenil-

gisinin dolaylı sebebi olarak yansıtılmaktadır. Emîn Şennâr ise *el-Kâbus* adlı romanında Sebûl'den farklı bir yön olarak sembolik bir tarih okumasıyla hezimet tarihî açıdan izaha çabalamaktadır. Eser romandan daha ziyade fikrî ve ideolojik bir çalışma olarak değerlendirilebilecek tarzdadır. Yazar, muasır tarihi olaylar hakkındaki kanaatlerini romanı vasıta olarak kullanarak aktarmaktadır. Bu açıdan iki roman karşılaştırıldığında Sebûl'ün eseri roman edebî türüne daha uygun bir eser olarak görülmektedir.²⁵ Emîn Şennâr'a benzer şekilde Sâlim en-Nahhâs'ın da *Evrâku 'Âkır* adlı romanında sanatsal kimliğinden çok ideolojik kimliği ön plandadır. Yazar milliyetçi kimliği ile, romanının baş kahramanı Ebû Ya'rib'in ismi de dâhil olmak üzere roman kahramanlarına verdiği sembolik isimler ve yine sembolik olaylarla 1967 yenilgisinin sebeplerini sorgulamakta ve hezimet kabullenmemeye çağırılmaktadır.²⁶

1968 yılında yayınlanan ve ilk ikisi 1967 yılı hezimetinden sonraki Arap romanlarına tahsis edilen "Dâru'n-nehâr" ödülünü kazanmış olan²⁷ bu romanlar hakkında söylenebilecek önemli bir nokta da Ürdün'de roman yazımının ancak bunlardan sonra sağlam bir zemine kavuşabildiğidir. Ürdün'de kendilerinden önce yazılan romanlar aynı dönemde diğer Arap ülkelerinden yazılan romanlardan daha geri ve aynı zamanda bir tesir uyandıramamış ölü metinlerdir.²⁸

1967 hezimetinden günümüze kadar olan dönemde ülkedeki siyasi gelişmelere de bir göz atılacak olursa şu hususların ön plana çıktığı görülmektedir: 1970 yılında Ürdün silahlı kuvvetleri Silahlı Filistinli grupları ülkeden çıkarmış ve bu gruplar Lübnan'a yerleşmişlerdir. Sonra bu hareket *Filistin Kurtuluş Örgütü* adı altında birleşerek Filistin halkının tek ve yasal temsilcisi olarak Arap ülkelerinin desteğini kazanmıştır. Bu durum Batı Şeria bölgesindeki Ürdün nüfuzunun sona ermesi anlamına gelmekteydi. Filistin Kurtuluş Örgütü'nün kazandığı bu konum neticesinde Ürdünlü yetkililer 1974 yılında Ürdün nehrinin doğu ve batısından temsilcileri barındıran Ürdün-Filistin müşterek meclisinin ilgası yoluna gitmişler ve 1989 yılına kadar yönetim demokratik denetime tabi olmaksızın varlığını sürdürmüştür. 1989 yılında ülkenin güneyinde çıkan ve daha sonra diğer bölgelerine de yayılan isyan hareketleri sonucunda 1990 yılında siyasi hareketlere hürriyet esasına dayanan parlamenter hayata geçilmiştir.²⁹

Ürdün'de yazılan romanlar ülke içersinde meydana gelen bütün bu siyasi ve sosyal değişimleri, Arap ülkelerinde ve uluslararası arenada meydana gelen gelişmeleri yansıtmışlardır. Bu merhalede insanın felsefi, sosyal ve kültürel endişe ve kederleri de romanlarda yer almıştır. Ancak Filistin meselesi hemen hemen bütün eserlerde hatta konusu itibariyle uzak olanlarında bile önemli bir yer tutmaya devam etmiştir.³⁰

Siyasi arenadaki gelişmeleri özetledikten sonra tekrar roman konusuna geri dönerek Ürdün'de bu alanda yetmişli yıllarda ve sonrasında meydana gelen gelişmeleri ele alabiliriz.

Yetmişli Yıllarda Ürdün Romancılığı

Yetmişli yıllar Ürdün romancılığının nispeten durgun dönemidir. Her ne kadar bu dönemde Ürdünlü romancılar otuz beş adet roman yazmışlarsa da bunlardan sadece on iki tanesi edebi açıdan mühim kabul edilebilecek durumdadır.³¹

Bu dönemde Ürdünlü yazarlar tarafından kaleme alınan romanlardan bir kısmı Ürdün'de yazılmıştır. Bunlar arasında, Fuâd el-Kasûs'un *el-'Avde ile 'ş-Şimâl* (1977) adlı romanı ve Muhammed 'Iyd'in *el-Mütemeyyiz* (1978) adlı romanı yer almaktadır.³²

Yetmişli yıllarda önceki dönemde de eser vermiş bazı Ürdünlü yazarların roman üretimlerini sürdürdükleri müşahede edilmektedir. Husnî Ferîz'in 1972 yılında yayınladığı iki romanı *Zehru'z-Zeyzefûn* ve *Hubbun mine'l-Feyhâ*, 'Îsâ en-Nâûrî'nin *Hubbun fi'l-Kitâr* (1974) ve *eş-Şerîtu'l-Esved* (1975) romanları, 'Atıyye Abdullah 'Atıyye'nin *Metâ Tûriku'l-Eşcâr* (1970), *ed-Dem ve't-Turâb* (1970) ve *Vucûh Lâ Terâ eş-Şems* (1973) romanları bu türdendir.³³

Yetmişli yıllarda bir kısım romanlarda Ürdünlü romancılar tarafından Ürdün dışındaki ülkelerde yazılmıştır.³⁴ Bunlar arasında öne çıkanlar olarak şunlar söylenebilir.³⁵

Gâlib Helesâ'nın Mısır'da yayınladığı romanlar: *ed-Dıhk* (1970), *el-Hamâsîn* (1973), *Zunûc ve Buduv ve Fellâhûn* (1977), *es-Suâl* (1979)

Yahya Yahlif'in Beyrut'ta yayınladığı roman: *Necrân Tahte's-Sıfır* (1977)

Reşâd Ebû Şâvir'in Beyrut'ta yayınladığı romanlar: *Eyyâmu'l-Hub ve'l-Mevt* (1972), *el-Uşşâk* (1974), *el-Bukâu 'ala Sadri'l-Habîb* (1974)

Ancak başta Gâlib Helesâ'nın romanları olmak üzere Ürdün dışında yazılan eserlerin büyük bir kısmı yasaklamalar sebebiyle Ürdün kitap dnyasında yer alamamalarından ötürü roman edebi türünün gelişmesine de katkı sağlayamamışlardır.³⁶

Yetmişli yıllarda roman alanında öne çıkan özellikler olarak da şunlar söylenebilir: Sanatsal değerleri yüksek Roman sayısında artış görülmektedir. Bu dönemde kadın romancılar tarafından yazılan eserlerin de piyasaya çıktığı fark edilmektedir. Bunlar arasında Culyâ Savâliha'nın *es-Selvâ* (1976), *en-Neşmî* (1979) ve *Hel Tercîine* (1979) romanları, Liyânâ Bedr'in *Busûla min Ecli 'Abbâdi'ş-Şems* (1979) romanı sayılabilir. Kadın romancıların varlığının yanı sıra kadının toplumsal rolü de romanlarda sıklıkla konu edilmiştir. Romanlar bunların yanında Filistin meselesi gibi bölgesel ve hürriyet gibi evrensel konulara temas etmeye de devam etmektedirler.³⁷

Seksenli Yıllar ve Sonrasında Ürdün Romancılığı

Ürdün romancılığı kemal ve devamlılık anlamında gerçek atılımını seksenli yılların başından itibaren gerçekleştirmiştir. Bu sebeple her ne kadar önceki dönemlerde de başarılı münferit roman örnekleri görülsede Ürdün'de

roman edebi türünün hakiki başlangıç dönemini bu zaman dilimi teşkil etmektedir.³⁸

Ürdün romancılığı çerçevesinde seksenli yıllarda otuz beş civarında önemli kabul edilen atmış beş kadar roman yayınlanmıştır. Bunlardan önce çıkan isimler olarak şunları sayabiliriz:³⁹

Gâlib Helesâ: *el-Bukâu 'ale'l-Atlâl* (1980), *3 Vucûh li Bağdâd* (1984), *es-Sultâne* (1987), *er-Rivâiyyûn* (1989); Sâlim en-Nahhâs: *Tilke'l-E'vâm* (1983), *es-Sâhât* (1987); Yahyâ Yahlif: *Tuffâhu'l-Mecânîn* (1982); Reşâd Ebû Şâvir: *er-Rab Lem Yesterih fi'l-Yevmi's-Sâbi'* (1986); Sahar Halîfe: *'Abbâdu'ş-Şems* (1982). Bunlar yetmişli yıllarda da eser vermiş olan tanınmış yazarlardır. İlk defa seksenli yıllarda sahne alanlar arasında öne çıkan isimler olarak da şunlar sayılabilir: Mu'nis er-Rezzâz: *Ahyâun fi'l-Bahri'l-Meyyit* (1982), *İ'tirâfâtu Kâtimi's-Savt* (1986), *Mutâhatu'l-A'râb fi Nâtiâtî's-Serâb* (1986), *Cum'atu'l-Gıfârî* (1990); Cemâl Nâcî: *et-Tarik ilâ Belhâris* (1982), *Vakt* (1984), *Muhallefâtu'z-Zebâbi' el-Ahîra* (1988); Tâhir 'Udvân: *Vechu'z-Zemân* (1987), *Hâitu's-Safsâf* (1989); İbrahîm Nasrallah: *Berârey el-Hummâ* (1985), *'Av* (1990), *el-Emvâcu'l-Berriye* (1990); İlyâs Ferkûh: *Kâmâtu'z-Zebed* (1987); Ziyâd el-Kâsım: *el-Mudîru'l-'Âm* (1988), *Ebnâu'l-Kal'a* (1990).

Bu dönemde Ürdün romancılığına hâkim olan akımlar da geleneksel realizm ve modernizmdir. Ancak bu iki akım birbirinden net çizgilerle ayrılmış durumda değildir ve aralarında iç içe geçmeler mevcuttur.⁴⁰

Modernizm akımına mensup Ürdünlü yazarlar dünya edebiyatından Jean-Paul Sartre, Franz Kafka, Albert Camus gibi edebiyatçılardan, Arap edebiyatından ise İbrahim Aslan, Sun'ullah İbrahim, İlyâs Hûrî gibi isimlerden etkilenmiştir. Akımının Ürdün'deki önde gelen isimleri olarak Gâlib Helesâ, Mu'nis er-Rezzâz, İlyâs Ferkûh, İbrahîm Nasrallah gibi isimler sayılabilir.⁴¹

Teysîr Sebûl, Ürdün'de roman alanında modernizmi başlatan kişiyken Mu'nis er-Rezzâz bu başlangıcı yerleşik konuma getiren kişidir. *Ahyâun fi'l-Bahri'l-Meyyit* (1982), *Mutâhatu'l-A'râb fi Nâtiâtî's-Serâb* (1986) romanlarıyla bunu gerçekleştirmiştir. Yazarın *İ'tirâfâtu Kâtim Savt* romanı gerçekçilik akımından izler taşısa da modernizm akımına dâhil romanlardan kabul edilmektedir. *Cum'atu'l-Gıfârî* (1990) romanı ise tam tersi olarak modernizm izleri taşısa da gerçekçilik akımına dâhildir.⁴²

Modernizm akımına mensup romanlar Ürdün'deki edebiyat alanındaki gelişmelerde önemli bir yer tutarlar. Sanatsal değerlerinin yanı sıra dil ve üslup bakımından da yenilik getirmişlerdir. Bunu yaparken sinema ve şiir gibi diğer sanat dallarından da istifade etmişlerdir. Modernist romanların bir diğer önemi de zamanlarındaki baskılar, kırılmalar ve felaketlere şahitlik etmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu olumlu taraflarının yanı sıra dillerindeki kapalılık ve açık bir anlatım tarzlarının olmaması sebebiyle geniş halk kitlelerinden kopuk olmaları da eksik yönleri olarak sayılabilecek hususlardır.⁴³

Ürdün'de Realizm akımına mensup romancılar olarak da Yahya Yahlif, Reşad Ebû Şâvir, Fuâd el-Kasûs, Cemâl Nâcî, Tâhir Udvân, Ziyâd Kâsım, Sahar Halife, Leylâ el-Atraş gibi edebiyatçılar öne çıkmaktadır. Bu yazarların realist romanları, Husnî Ferîz, 'Îsâ en-Nâûrî, Necâtî Sıdkî gibi önceki müelliflerin romanlarının sanatsal açıdan gelişmiş halleri gibidir. Ebû Nidâl'e göre; Ürdün'deki bu realist çizgi, romantizmden realizme doğru bir gelişme gösteren dünya romancılık halkasının bir cüzü mahiyetindedir.⁴⁴

Realizm akımının önde gelen isimlerinden Cemâl Nâcî, seksenli yıllarda *et-Tarîk ilâ Belhâris* (1983), *Vakt* (1984) ve *Muhallefâtu'z-Zevâbi'î'l-Ahîra* (1988) romanlarını yayınlamıştır. Tâhir Udvân'ın realist romanları ise *Vechu'z-Zeman*⁴⁵ ve *Hâitu's-Safsâf*⁴⁶ adlı eserleridir.⁴⁷

Realizm akımı daha sonraki yıllarda da Ürdün romancılığında ana akım olma özelliğini sürdürmüştür. Modernist romanlar ise sanatsal değerlerine rağmen gitgide halktan uzaklaşan bir çizgi izlemektedirler. Belki de bu yüzden realist çizgiye son derece yakın modernist romanlar da görülmektedir. Mu'nis er-Rezzâz'ın *Cumatu'l-Gıfâri* adlı romanı ve İbrahim Nasrallah'ın 'Av adlı eseri bunlar arasındadır.⁴⁸

Ürdün romanlarında varoluşçu felsefeden izler görülmekle beraber, tamamı varoluşçu felsefeye ait sayılabilecek eserler mevcut değildir.⁴⁹

Seksenli yıllarda pek çok Ürdünlü yazar bazı eserlerinde bizzat kendi yaşadıklarını romanlarına konu yapmışlardır. Bu meyanda Gâlib Helesâ'nın, Mu'nis er-Rezzâz'ın, İlyâs Ferkûh'un, İbrâhîm Nasrallah'ın romanları hatırlanabilir.⁵⁰ Ürdün romancılığında sonraki dönemlerde de realist romanların baskın olacağı, ifade hürriyeti alanındaki gelişmelere paralel olarak sembolik dil kullanılan roman sayısının da azalacağı öngörülmektedir.⁵¹

Seksenli yıllarda dâhilde ve hariçteki Ürdünlü yazarlar tarafından yazılan romanların çoğu konu olarak Ürdün'de geçmemektedir.⁵² Beyrut, Şam, Bağdat, Kahire, Filistin, Suudi Arabistan romanlarda sık sık bahis mevzuu edilen ve olayların geçtiği mekânlardır. Buna mukabil Gâlib Helesâ'nın⁵³ *Zunûc ve Buduv ve Fellâhûn* romanı ve *Sultâne'si*; Fuâd Kasûs'un *el-'Avdetu mine'ş-Şimâl*'i, Tâhir 'Udvân'ın *Vechu'z-Zeman*'ı ve Ziyâd el-Kâsım'ın *Ebnâu'l-Kal'a* romanı gibi mekân olarak Ürdün'ü seçmiş bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda roman da mevcuttur.⁵⁴

Ürdün'de doksanlı yıllarda yayınlanmış romanlardan öne çıkan bazı isimler de şöyledir: Ramazan Revâşide: *el-Hamrâvî*, İbrâhîm Nasrallah: 'Av, *Mücerred İsneyn Fakad, Tuyûru'l-hazer, Tıflu'l-Mimhât*, Ahmed ez-Za'bî: *el-'Ateh*, Cemâl Nâcî: *Muhallefâtu'z-Zevâbi' el-Ahîra, el-Hayâtu 'ala Zimmeti'l-Mevt*, Zehra 'Umer: *el-Hurûc min Sevserûka*, Mu'nis er-Rezzâz: *eş-Şezâyâ ve'l-Fuseyfisâ, Muzekkîrâtu Dînâsûr, Sultânû'l-Yevm ve Zerkâu'l-Yemâme, Hıyne Testeygızu'l-Ahlâm*, Suleymân et-Tarâvine: *Makâmâtu'l-Mahâl, el-Betrâu'l-Umm el-Azrâu*, Recâ Ebû Gazâle: *İmrae Hârice'l-Hisâr*, Semîha Hureys: *Şeceratu'l-Fuhûd, el-Hashhâş*, Leyla el-Atraş: *Leyletâni ve Zillu İmrae, Sahîlu'l-Mesâfât*, İlyâs Ferkûh: *E'midetu'l-Ğubâr*, Yusuf el-Ğazv: *Sukûb fi'l-Cidâr*.⁵⁵

Seksenli yıllarda gelişimini tamamlamış olan Ürdün romancılığı günümüzde de üretmeye devam ettiği eserlerle çağdaş Arap edebiyatına katkı yapmaya devam etmektedir.

SONUÇ

Ürdün'de roman edebi türü Suriye ve Mısır gibi diğer Arap ülkelerine göre nispeten geç tarihlerde gelişmiştir. Bunda en büyük sebep başkent Ammân'ın bile kırklı yılların sonlarına kadar küçük bir belde hüviyeti taşımasıdır. Oysa roman, şiir gibi edebî türlerin aksine şehir hayatında gelişen bir edebi türdür.

Ürdün'de ilk örnekleri otuzlu ve kırklı yıllarda görülen ve ilk örneği konusunda edebiyat tarihçileri arasında ihtilaflar bulunan roman edebî türü için 1967 Arap-İsrail savaşı bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu tarihten sonra yazılan romanlar şekil olarak geleneksel anlatım tarzlarından ayrıldığı gibi içerik olarak da toplumsal olaylara daha duyarlı ve sorgulayıcı bir anlayışı benimsemiş durumdadırlar. Ürdün'de gerek nicelik ve gerekse de nitelik bakımından roman türünün asıl gelişimi seksenli yıllarda gerçekleşmiştir.

Ülkemizde henüz Ürdün romancılığı konusunda fazla çalışma yapılmamış bulunmaktadır. Bu açıdan Ürdün Arap Edebiyatı akademik çalışmalar için bakir bir alandır. Oysa gerek roman ve gerekse de diğer edebi türler alanında akademik çalışmalara konu olmayı hak eden kayda değer eserler ortaya koymuş oldukça fazla sayıda edebiyatçı mevcuttur.

EK

1928-1992 Yılları Arasında Ürdünlü Edebiyatçılar Tarafından Yazılan Romanların Listesi⁵⁶

1. Edîb Ramazân, *Eyne'r-Racul veya Cerâimu'l-Mâl*, Dimeşk 1928-1933.
2. Rûkes el-Azîzî, *Ebnâu'l-Gasâsine ve İbrahîm Bâşâ*, Filistin 1937.
3. Teysîr Zubyân, *Eyne Humâtu'l-Fazîle*, Ammân 1940.
4. Şukrî Şa'sâ'a, *Zikrayât*, Ammân 1945.
5. Abdulhalîm 'Abbâs, *Fetâtu min Filistîn*, Mısır 1949.
6. Abdulhalîm 'Abbâs, *Kıssa min Filistîn*, Ammân
7. Muhammed Saîd el-Cuneydî, *el-Eşkiyâ*, Kudüs 1953.
8. Muhammed Saîd el-Cuneydî, *Muzekkîrâtu Tilmîze Murâhika*, Dimeşk 1954.
9. Suleyman el-Meşînî, *Sebîlu'l-Halâs*, Ammân 1955.
10. 'İysâ en-Nâ'ûrî, *Mâris Yuhriku Muiddâtih*, Kahire 1955.
11. Meryem Meş'al, *Fetâtu'n-Nekbe*, Ammân 1957.
12. Şukrî Şa'sâ'a, *Fî Tarîki'z-Zemân*, Ammân 1957.
13. Muhammed Saîd el-Cuneydî, *Şemsu'l-Ğurûb*, Ammân 1957.
14. Subhî el-Mîsrî, *el-Kıbletu'l-Muharrama*, Beyrut 1959.

15. Nebîl Enşâsî, *Dumû 'Lâ Teciffu*, Ammân 1959.
16. 'Iysâ en-Nâ'ûrî, *Bejt Verâe 'l-Hudûd*, Ammân 1959.
17. Hâlid Muhâdîn, *Nesiye Ennehâ Azrâ*, Ammân 1960.
18. Kâmil Hâmid Melkâvî, *Min Zevâya 'l-'Adem*, Ammân 1960.
19. Kâmil Hâmid Melkâvî, *Tbretu 'l-Kader*, Ammân 1960.
20. Muhammed 'Abduh Ferîhât, *Ecnihatü 'l-Emel*, Ammân 1960.
21. Nu'mân Saîd Ebû 'Iyşe, *Vâ Hayfâ*, Beyrut 1961.
22. Husnî Ferîz, *Muğâmerât Tâibe*, Beyrut 1962.
23. Muhammed 'Avîda, *Sırâ' fi 'l-Kalb*, 1960.
24. Mîşîl el-Hâc, *er-Racul Ellezî Vecede Nisfahu*, Ammân 1962.
25. 'Iysâ en-Nâ'ûrî, *Cirâh Cedîde*, Beyrut 1967.
26. Emîn Şennâr, *el-Kâbûs*, Beyrut 1968.
27. Teysîr Sebûl, *Ente Munzu 'l-Yevm*, Beyrut 1968.
28. Sâlim en-Nehhâs, *Evrâku 'Âkir*, Beyrut 1968.
29. Ahmed 'Uveydî el-'Abbâdî, *Âlâm Nâziha*, Beyrut 1969.
30. Süleyman Kavâvî'a, *Curh 'ala'r-Rimâl*, Ammân 1969.
31. Hiyâm Remzî ed-Derdencî, *Îla 'l-Likâi fi Yâfâ*, Tarablus 1970.
32. 'Azmî el-Muhtesib, *Ene min Filistîn*, Ammân 1970.
33. 'Atiyye 'Abdullah 'Atiyye, *Metâ Tûriku 'l-Eşcâr*, Ammân 1970.
34. 'Atiyye 'Abdullah 'Atiyye, *ed-Dem ve't-Turâb*, Ammân 1970.
35. Muhammed 'Abdullah Kavâsime, *el-Kenzetu 'l-Hadrâu*, Ammân 1970.
36. Gâlib Helesâ, *ed-Dihk*, Beyrut 1970.
37. Husnî Ferîz, *Zehru 'z-Zeyzefûn*, Ammân 1972.
38. Husnî Ferîz, *Hubb fi 'l-Feyhâ*, Ammân 1972.
39. Hiyâm Remzî ed-Derdencî, *Vedâ'an yâ Ummî*, Tarablus 1972.
40. Hâlid Muhâdîn, *eş-Şerâyîn es-Sadie*, Libya 1972.
41. Reşâd Ebû Şâvir, *Eyyâmu 'l-Hubb ve 'l-Mevt*, Beyrut 1973.
42. 'Atiyye 'Abdullah 'Atiyye, *Vucûh Lâ Tera 'ş-Şems*, Ammân 1973.
43. Hiyâm Remzî ed-Derdencî, *el-İnsân ve 'l-E'sâr*, Tarablus 1974.
44. Sâmi Muhrîz, *Likâu 'l-Harîf*, Ammân 1974.
45. Reşâd Ebû Şâvir, *el-Bukâu 'ala Sadri 'l-Habîb*, Beyrut 1974.
46. 'Iysâ en-Nâ'ûrî, *Leyle fi 'l-Kitâr*, Ammân 1974.
47. 'Iysâ en-Nâ'ûrî, *eş-Şerîtu 'l-Esved*, Kahire 1975.
48. Muhammed 'Ali Ebû Hamde, *et-Tarîk ila 'l-Câmi'a*, Ammân 1975.
49. Gâlib Helesâ, *el-Hemâsîn*, Kahire 1975.
50. Mufîd Nahle, *er-Rahîl*, Ammân 1975.
51. Cûlya Savâliha, *Selvâ*, Ammân 1976.
52. Sâlih Salâh Şübbâne, *ed-Dumu' es-Sâmita*, Ammân 1976.
53. Yûsuf el-Ğazv, *es-Sadîkân*, Ammân 1976.
54. Cum'a Hammâd, *Bedevî fi Ūrubbâ*, Ammân 1977.
55. Reşâd Ebû Şâvir, *el-'Uşşâk*, Beyrut 1977.
56. 'Isâm el-'Ammârî, *Ve 'Âdet ilâ Leyli 'l-Ğurebâ*, Ammân 1977.
57. Fuâd el-Kasûs, *el-'Avde mine 'ş-Şimâl*, Ammân 1977.
58. Suleymân Kavâbî'a, *Şeceratu 'l-Urgân*, Ammân 1978.

59. Muhammed 'Iyd, *el-Mütemeyyiz*, Ammân 1978.
60. Cûlya Savâliha, *en-Neşmî*, Ammân 1979.
61. Cûlya Savâliha, *Hel Tercüine*, Ammân 1979.
62. Gâlib Helesâ, *es-Suâl*, Beyrut 1979.
63. Fâyiz Mahmûd, *el-Ebleh*, Ammân 1979.
64. Liyânâ Bedr, *Bûsula min Ecli 'Abbâdi'ş-Şems*, Beyrut 1979.
65. Velîd Ebû Bekr, *el-'Advâ*, Beyrut 1979.
66. 'Abdu'l-hamîd el-Enşâsî, *el-Mecdu'l-Menhût*, Ammân 1980.
67. 'Atıyye 'Abdullah 'Atıyye, *el-Mun'ataf*, Ammân 1980.
68. Velîd Ebû Bekr, *el-Huyût*, Beyrut 1980.
69. 'Ali Huseyn Halef, *'Asâfiru'ş-Şimâl*, Beyrut 1980.
70. Gâlib Helesâ, *el-Bukâu 'ale'l-Etlâl*, Beyrut 1980.
71. Müeyyed el-'Utaylî, *Summe Vahdeke Temût*, Ammân 1981.
72. Fârûk Vâdî, *Tarîk ile'l-Bahr*, Beyrut 1980.
73. Corc Selîm eş-Şityevî, *Surâh min E'mâki'l-Ecel*, Ammân 1981.
74. Semîha 'Alî, *Merhaletî*, Beyrut 1981.
75. Muhammed Halef eş-Şelûl, *Dumû'*, Zerka 1981.
76. Hâşim Garâyibe, *Beytu'l-Esrâr*, Ammân 1982.
77. Yahyâ Yahlif, *Tuffâhu'l-Mecânîn*, Beyrut 1982.
78. Bâsim Sekcehâ, *Esved ve Ebyad*, Dubai 1982.
79. Cemâl Nâcî, *et-Tarîk ilâ Belhâris*, Ammân 1982.
80. Mu'nis er-Rezzâz, *Ahyâ fi'l-Bahri'l-Meyyit*, Beyrut 1982.
81. Ahmed 'Avde, *Sâatu's-Sıfr*, Ammân/Beyrut 1983.
82. Yûsuf Yûsuf, *Şeceratu'd-Durr*, Bağdat 1983.
83. Hâlid Muhammed Sâlih, *el-Mâdde el-Hayye*, Zerka 1983.
84. Cemâl Nâcî, *Vakt*, Ammân 1984.
85. 'Atıyye 'Abdullah 'Atıyye, *'Ûdu's-Sikâb*, Ammân 1983.
86. Husnî Ferîz, *el-'Itr ve't-Turâb*, Ammân 1984.
87. Cûlya Savâliha, *Nâr ve Ramâd*, Ammân 1984.
88. Cûlya Savâliha, *el-Hakk ed-Dâyi'*, Ammân 1984.
89. Suâd Ebû 'Irâk, *el-Mehâd*, Amman 1984.
90. Salâh Ahmed Saîd, *Zemenu't-Tih*, Ammân 1984.
91. Gâlib Helesâ, *Selese Vucûh li-Bağdâd*, Kıbrıs 1984.
92. Yahyâ Yahlif, *Necrân Tahte's-sıfr*, 1985.
93. İbrahim Nasrallah, *Berâriy el-Hummâ*, Amman 1985.
94. Hamza 'Abdurrahman eş-Şevâbike, *Ahzân*, Ammân 1985.
95. 'Abdulhamid el-Enşâsî, *Min ecli'l-Mâl*, Amman 1985.
96. Kâsım Tevfik, *Mârî Rûz Ta'buru Medinete'ş-Şems*, Beyrut 1985.
97. 'Atıyye 'Abdullah 'Atıyye, *Nîrân Lem Tentefî' Ba'd*, Amman 1985.
98. Yahyâ Yahlif, *Neşîdu'l-Hayât*, Beyrut 1985.
99. Müeyyed el-'Utaylî, *Haytu'r-Reml*, Amman 1985.
100. Hiyâm Remzî ed-Derdencî, *en-Nahle ve'l-A'sâr*, Amman 1985.
101. Reşâd Ebû Şâvir, er-Rabb Lem Yesterih fi'l-Yevmi's-Sâbi', Lazkiye 1986.

102. Mu'nis er-Rezzâz, *Mutâhatu'l-A'râb fî Nâtiâtî's-Serâb*, Beyrut 1986.
103. Mu'nis er-Rezzâz, *İ'tirâfâtü Kâtîmî's-Savt*, Ammân 1986.
104. 'İsâm el-'Ammârî, *et-Tâih fî 'Urđî'l-Bahr*, Amman 1987.
105. Kâsım Tevfîk, *Arz Ekseru Cemâlen*, Beyrut 1987.
106. Tâhir el-'Udvân, *Vechu'z-Zemân*, 1987.
107. İlyâs Ferkûh, *Kâmâtu'z-Zebed*, Beyrut 1987.
108. Gâlib Helesâ, *Sultâne*, Beyrut/Dımeşk 1987.
109. Ekrem en-Neccâr, *Âh Yâ Beledî*, Amman 1987.
110. Muhammed Selâm Cume'yân, *Kadah min Neft*, Ammân 1987.
111. Ahmed ez-Za'bî, *Mukaddimât ile'l-Hıkd*, İrbid 1987.
112. Gâlib Helesâ, *er-Rivâiyyûn*, Beyrut/Dımeşk 1988.
113. 'İsâm el-'Ammârî, *Musâfir bilâ 'Unvân*, Amman 1988.
114. Velîd Ebû Bekr, *el-Hanûne*, Amman 1988.
115. Husnî Ferîz, *Cennetu'l-Hubb*, Ammân 1988.
116. Cemâl Nâcî, *Muhallefâtü'z-Zevâbi' el-Ahîra*, Beyrut 1988.
117. Leylâ el-Atraş, *Ve Tuşriku Ğarben*, Beyrut 1988.
118. 'Abdurrahman Menkû, *el-Benâdik ve Zeherâtu'l-Yâsemîn*, 1988.
119. 'Abdurrahman Menkû, *Kânû Hamse fî'l-Mevce*, Ammân 1989.
120. Tâhir el-'Udvân, *Hâitu's-Safsâf*, Ammân 1989.
121. 'Alî Huseyn Halef, *Necmu'l-Mutevassıt*, Ammân 1989.
122. 'Alî Huseyn Halef, *Hâfetu'n-Nehr*, Ammân 1989.
123. İbrâhîm el-'Aclûnî, *el-Vucûh*, Amman 1989.
124. Hânî Ebû Nu'aym, *Eştyû*, 1990.
125. Mu'nis er-Rezzâz, *Cum'atu'l-Ğifârî*, Beyrut 1990.
126. İbrâhîm Nasrallah, *'Av*, Ammân 1990.
127. Ahmed ez-Za'bî, *İhtifâu Şâ'ir*, İrbid 1990.
128. Ahmed ez-Za'bî, *Kable'l-İ'dâm*, İrbid 1990.
129. Ahmed ez-Za'bî, *Summun Bukmun Umyun*, İrbid 1990.
130. Ahmed ez-Za'bî, *Vucûhu Kal'a*, İrbid 1990.
131. Leylâ el-Atraş, *İmrae li'l-Fusûl el-Hamse*, Beyrut 1990.
132. Fârûk Vâdî, *Tarîk ila'l-Bahr*, Amman 1990.
133. Ziyâd Kâsım, *Ebnâu'l-Kal'a*, Amman 1990.
134. Yûsuf Damre, *Suhubu'l-Fevdâ*, Dımeşk 1991.
135. Mu'nis er-Rezzâz, *ez-Zâkiratu'l-Mustabâha*, Beyrut 1991.
136. Suleymân et-Tarâvine, *Makâmâtu'l-Muhâl*, Beyrut
137. Ramazân er-Ravâşide, *Min Hayâti Racul Fekada ez-Zâkira*, Amman 1992.
138. İbrahîm Nasrallah, *Mucerred İsneyn Fakad*, Amman 1992.

KAYNAKÇA

Derrâc, Faysal, “er-Rivâye ve'l-Muctemeu'l-Medenî”, *er-Rivâyetu'l-Urduniyye ve Mevkuhâ min Harîtati'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye*, neşr. Dâru Ezmine, Amman 1993, s. 163-172.

Ebû Nidâl, Nezîh, “Rivâyetus-Semânînât Beyne'l-Vâkıyye ve'l-Hadâse”, *er-Rivâyetu'l-Urduniyye ve Mevkuhâ min Harîtati'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye*, neşr. Dâru Ezmine, Ammân 1993, s. 67-93.

el-Ezra'î, Süleyman, *Filistîn fi'r-Rivâyeti'l-Urduniyye*, neşr. Dâru Mecdelâvî, Ammân 2002.

—. *er-Rivâye el-Cedîde fi'l-Urdun*, neşr. el-Muessesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrut 1997.

Halîl, İbrâhîm, *Mukaddimât li-Dirâseti'l-Hayâti'l-Edebiyye fi'l-Urdun Dirâsât ve Muhtârât Nakdiyye*, Neşr. el-Cevhere, Ammân 2003.

Muhaylân, Muna Muhammed, *et-Tecrîb fi'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye el-Urduniyye*, Beyrut 2000.

en-Nâblûsî, Şâkir, “Keyfe 'Abberat er-Rivâye el-Urduniyye 'ani'l-Vâkı'i'l-Mahallî ve'l-'Arabî”, *er-Rivâyetu'l-Urduniyye ve Mevkuhâ min Harîtati'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye*, neşr. Dâru Ezmine, Ammân 1993. s. 139.

en-Nûbânî, Şefik Tâhâ Mustafâ, *'Ammân fi'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye fi'l-Urdun* (Basılmamış Doktora Tezi), Ürdün Üniversitesi Lisans Üstü Eğitim Fakültesi, Ammân 2010.

Rıdvân, Abdullah, “el-Urdun fi İbdâ'i Gâlib Helesâ Zunûc ve Buduv ve Fellâhûn Nemûzecen”, *er-Rivâyetu'l-Urduniyye ve Mevkuhâ min Harîtati'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye*, neşr. Dâru Ezmine, Ammân 1993, s. 109-121.

Sâlih, Fahrî, “et-Te'sis li'r-Rivâyeti'l-Hadîse fi'l-Urdun (Teysîr Sebûl ve Emîn Şennâr)”, *er-Rivâyetu'l-Urduniyye ve Mevkuhâ min Harîtati'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye*, neşr. Dâru Ezmine, Ammân 1993, s. 39-57.

es-Sâmarrâî, Mâcid, “Rivâyetu's-Semânînât fi'l-Urdun er-Ru'ye ve Mesârâtu't-Tehavvul” *er-Rivâyetu'l-Urduniyye ve Mevkuhâ min Harîtati'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye*, neşr. Dâru Ezmine, Amman 1993. s. 173-183.

es-Seâfîn, İbrahim, *er-Rivâyetu'l-Urduniyye*, Ammân 1995.

—. “el-Bidâyât”, *er-Rivâyetu'l-Urduniyye ve Mevkuhâ min Harîtati'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye*, neşr. Dâru Ezmine, Ammân 1993, s. 21-37.

Yâğî, Abdurrahman, *Ma'a Rivâyât fi'l-Urdun*, Amman 1999.

—. “Fi'r-Rivâyeti'l-Urduniyye”, *er-Rivâyetu'l-Urduniyye ve Mevkuhâ min Harîtati'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye*, neşr. Dâru Ezmine, Ammân 1993, s. 95-107.

¹ Süleyman el-Ezra'î, *Filistîn fi'r-Rivâyeti'l-Urduniyye*, neşr. Dâru Mecdelâvî, Amman 2002, s. 24. Ezraî roman yazarı hakkında Osmanlı İdaresince idam cezasına hükmedildiği bilgisini de vermektedir. Eğer bu bilgi doğru ise yazarın Güney Amerika'ya yerleşmesinden anlaşıldığına göre hüküm uygulanmamış olmalıdır. Ayrıca bk. Şâkir en-Nâblûsî, “Keyfe 'Abberat er-Rivâye el-Urduniyye

- 'ani'l-Vâkı'î'l-Mahallî ve'l-'Arabî", *er-Rivâyetu'l-Urduniyye ve Mevkuhâ min Harîtatî'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye*, neşr. Dâru Ezmine, Amman 1993. s. 139.
- ² Bk. İbrahim es-Seâfîn, "el-Bidâyât", *er-Rivâyetu'l-Urduniyye ve Mevkuhâ min Harîtatî'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye*, neşr. Dâru Ezmine, Amman 1993. s. 25.
- ³ İbrahim es-Seâfîn, bu iki eseri roman olarak değil de hikaye türünün örneği olarak değerlendirmekte ve her iki esere de va'z ve irşad üslubunun hâkim olduğu eleştirisinde bulunmaktadır. Bk. es-Seâfîn, a.g.m., s. 22, 24.
- ⁴ el-Ezra'î, *Filistîn*, s. 27.
- ⁵ İbrâhîm Halîl, *Mukaddimât li-Dirâseti'l-Hayâti'l-Edebiyye fi'l-Urdun Dirâsât ve Muhtârât Nakdiyye*, Neşr. el-Cevhere, Amman 2003, s. 75. Sonuncu eser hakkındaki çoğunlukla eleştiri içeren değerlendirmeler için bk. İbrahim es-Seâfîn, *er-Rivâye fi'l-Urdun*, Neşr. Lecnetu Târihi'l-Urdun, Amman 1995, s. 12-16; a.mlf., a.g.m., s. 21.
- ⁶ Abdurrahman Yâğî, *Ma'a Rivâyât fi'l-Urdun*, Amman 1999; a. mlf., "Fi'r-Rivâyeti'l-Urduniyye", *er-Rivâyetu'l-Urduniyye ve Mevkuhâ min Harîtatî'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye*, neşr. Dâru Ezmine, Amman 1993, s. 95-96.
- ⁷ Yazarın bu eseri, *Be't Verâe'l-Hudûd* romanının devamı mahiyetindedir. Bk. Halîl, a.g.e., s. 77.
- ⁸ el-Ezra'î, *Filistîn* s. 29.
- ⁹ Bk. Yâğî, a.g.m, s. 96-97.
- ¹⁰ Yazar, bu romanında Filistin trajedisini varlıklı insanların fakir ve sefil bir hale dönüştüğü bir senaryo çerçevesinde ele almaktadır. Romanda olaylar ve şahıslar arasında başarılı bir bağ kurulamamıştır. Bk. Halîl, a.g.e., s. 35.
- ¹¹ el-Ezra'î, *Filistîn*, s. 37.
- ¹² el-Ezra'î, a.e., s. 72.
- ¹³ en-Nâblûsî, a.g.m., s. 144.
- ¹⁴ el-Ezra'î, *Filistîn*, s. 37-38.
- ¹⁵ el-Ezra'î, a.e., s. 38.
- ¹⁶ Bk. en-Nâblûsî, a.g.m., s. 147.
- ¹⁷ en-Nâblûsî, a. m., s. 146-147. en-Nâblûsî'nin değerlendirmesine göre; en-Nâûrî'nin Arap-İsrail savaşının yeni sona erdiği bir dönemde yayınlanan bu romanı sanatsal açıdan son derece yetersizdir. Yine aynı müellifin verdiği bilgiye göre Ürdün'de 1960-70 yılları arasında yaklaşık on iki roman yayınlanmıştır. Bu romanların çoğu sanatsal değerleri tartışılabilir da millî ve ictimâî olayları konu edinmeleri bakımından toplumsal duyarlılıkları ön plana çıkmış eserlerdir. Kadının toplumsal rolü de romanlarda ele alınan önemli konulardan birisi olarak dikkat çekmektedir. Romanların dili de tumturaklı belagî bir dilden toplumda kullanılan dile doğru bir gelişme göstermiştir. Bu dönemde romanlarla alakalı edebi tenkitin olmaması da dikkat çekmektedir. Bk. a.m., s. 146-148.
- ¹⁸ el-Ezra'î, *Filistîn*, s. 38. Ürdün'de geleneksel roman türünden ayrılan ve yenilik arayışları içeren romanlar Muna Muhammed Muhaylân tarafından müstakil bir kitapta ele alınmıştır. Bk. Muna Muhammed Muhaylân, *et-Tecrîb fi'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye el-Urduniyye*, Beyrut 2000. Muhaylân, 1967 yenilgisinin Arap romancılığını etkilediği konusunda edebiyat eleştirmenlerin çoğunluğunun görüş birliği halinde olduğunu ifade eder. Bk. Muhaylân, a.e., s. 35.
- ¹⁹ Süleyman el-Ezra'î, *er-Rivâye el-Cedîde fi'l-Urdun*, neşr. el-Muessesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrut 1997, s. 48.

- ²⁰ Ezra'î, Teysîr Sebûl'ün bu romanının günümüze kadar olan zaman dilimi içerisinde yazılmış en önemli Ürdün romanlarından birisi olduğu kanaatindedir. Bk. Ezra'î, *Filistîn*, s. 176.
- ²¹ Bk. el-Ezra'î, *er-Rivâye*, s. 5; Nezîh Ebû Nidâl, "Rivâyetus-Semânînat Beyne'l-Vâkıyye ve'l-Hadâse", *er-Rivâyetu'l-Urduniyye ve Mevkuhâ min Harîtati'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye*, neşr. Dâru Ezmine, Amman 1993, s. 67.
- ²² Fahrî Sâlih, "et-Te'sîs li'r-Rivâyeti'l-Hadîse fi'l-Urdun (Teyisr Sebûl ve Emîn Şennâr)", *er-Rivâyetu'l-Urduniyye ve Mevkuhâ min Harîtati'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye*, neşr. Dâru Ezmine, Amman 1993. s. 39; Ebû Nidâl, a.g.m., s. 67.
- ²³ Şâkir en-Nâblûsî, bu dört romanın yazarını da sanatsal açıdan yetersiz bulmaktadır. Bk. en-Nâblûsî, a.g.m., s. 146.
- ²⁴ Bk. Halîl, *a.g.e.*, s. 78; Nezîh Ebû Nidâl, a.g.m, s. 67, 80. Ürdün'de roman edebî türünün hakiki başlangıcının da 1968 yılı olduğu kanaati hakkında bk. Sâlih, a.g.m., s. 39.
- ²⁵ Sâlih, a. m., s. 39-41, 45.
- ²⁶ Bk. el-Ezra'î, *Filistîn*, s. 192-193. Roman hakkında bilgi için ayrıca bk. Halîl, *a.g.e.*, s. 79-80.
- ²⁷ Bk. el-Ezra'î, *er-Rivâye*, s. 5.
- ²⁸ Sâlih, a.g.m., s. 41.
- ²⁹ el-Ezra'î, *Filistîn*, s. 38.
- ³⁰ el-Ezra'î, *a.e.*, s. 38. Yenilikçi romanlarda Filistin konusunun ne şekilde ele alındığı hususunda bk. Muhaylân, *a.g.e.*, s. 40-44. Filistin meselesi dışında romanlarda ele alınan başlıca diğer konular da baskı, demokrasi, medeniyet çatışması, yeni dünya düzeni, sosyal ve iktisadî değişimlerdir. Bk. Muhaylân, *a.e.*, s. 44-54.
- ³¹ Ebû Nidâl, a.g.m., s. 68-69. Dönemi nicelik açısından değerlendirip verimli olarak kabul eden yazarlar da vardır. Bk. Halîl, *a.g.e.*, s. 81.
- ³² Ebû Nidâl, a. m., s. 68-69.
- ³³ Bk. en-Nâblûsî, a.g.m., s. 149-150.
- ³⁴ Nezîh Ebû Nidâl, bazı araştırmacılar tarafından Ürdün romanı denince sadece Ürdün'de yazılmış romanlar anlaşıldığından bu tür eserlerin göz ardı edildiği belirtilmekte ve bunun isabetli bir yaklaşım olmadığı vurgulanmaktadır. Bk. Ebû Nidâl, a.g.m., s. 68.
- ³⁵ Ebû Nidâl, a. m., s. 68-69.
- ³⁶ Ebû Nidâl, a. m., s. 69.
- ³⁷ Bk. en-Nâblûsî, a. g. m., s. 150-151.
- ³⁸ Ebû Nidâl, a.g.m., s. 67. Seksenli
- ³⁹ Ebû Nidâl, a. m., s. 69-70. Seksenli yıllardaki Ürdün romanı ve yazılan romanlar hakkında geniş bilgi için bk. Süleymân el-Ezra'î, *er-Rivâye el-cedîde fi'l-Urdun*, neşr. el-Muessesetu'l-'Arabiyye li'd-dirâsât ve'n-neşr, Beyrut 1997.
- ⁴⁰ Ebû Nidâl, a..m., s. 70.
- ⁴¹ Ebû Nidâl, a..m., s. 77-86.
- ⁴² Ebû Nidâl, a..m., s. 80-82. Mâcid es-Sâmarrâî, *Î'tirâfâtü Kâtim Savt* romanı hakkında otobiyografi türüne yakın, değerlendirmesinde bulunmaktadır. Bk. Mâcid es-Sâmarrâî, "Rivâyetu's-Semânînat fi'l-Urdun er-Ru'ye ve Mesârâtu't-Tehavvul" *er-Rivâyetu'l-Urduniyye ve Mevkuhâ min Harîtati'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye*, neşr. Dâru Ezmine, Amman 1993. s. 176.
- ⁴³ Ebû Nidâl, a..m., s. 85-86.

- ⁴⁴ Ebû Nidâl, a.m., s. 86.
- ⁴⁵ Yazar bu romanında basit bir çiftçi olan Fatma ve ailesinin hikâyesini konu edinmektedir. Ulyân adlı tüccarın arazilerinde gözü vardır. 1940lı yılların sonunda ailenin bazı fertlerinin Filistin savaşına katılmalarını fırsat bilen Ulyân'ın arazilerine el koyması üzerine aile Amman'a göç etmek zorunda kalır. Artık ailenin orada tanıştıkları Filistin'den göç etmek zorunda kalmış bir başka aile ile beraber tek hedefleri gasp edilen arazilerini bir gün geri alabilmektir.
- ⁴⁶ Yazar sanatsal açıdan geri adım niteliği taşıyan bu romanında ideolojik tercihlerini ön plana çıkarmaktadır.
- ⁴⁷ Ebû Nidâl, a.g.m., s. 87-91.
- ⁴⁸ Ebû Nidâl, a. m., s. 92-93.
- ⁴⁹ el-Ezra'î, *er-Rivâye*, s. 99-100.
- ⁵⁰ en-Nâblûsî, a.g.m., s. 155.
- ⁵¹ en-Nâblûsî, a. m., s. 159.
- ⁵² Faysal Derrâc, genel olarak bütün Ürdün romanları için aynı tespiti yapmaktadır. Bk. Faysal Derrâc, "er-Rivâye ve'l-muctemeu'l-medeni", *er-Rivâyetu'l-Urduniyye ve Mevkuhâ min Harîtati'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye*, neşr. Dâru Ezmine, Amman 1993, s. 165.
- ⁵³ Gâlib Helesâ'nın romanlarında Ürdün'ün ne şekilde yer aldığı hususunda geniş bilgi için bk. Abdullah Rıdvân, "el-Urdun fi İbdâ'i Gâlib Helesâ Zunûc ve Buduv ve Fellâhûn Nemûzecen", *er-Rivâyetu'l-Urduniyye ve Mevkuhâ min Harîtati'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye*, neşr. Dâru Ezmine, Amman 1993, s. 109-121.
- ⁵⁴ Ebû Nidâl, a.g.m., s. 71-72. Başkent Ammân'ın Ürdün romanlarında ne şekilde ele alındığı hususunda geniş bilgi için bk. Şefik Tâhâ Mustafâ en-Nûbânî, *'Ammân fi'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye fi'l-Urdun* (Basılmamış Doktora Tezi), Ürdün Üniversitesi Lisans Üstü Eğitim Fakültesi, Amman 2010.
- ⁵⁵ Halîl, a.g.e., s. 89-91.
- ⁵⁶ es-Seâfîn, a.g.e., s. 368-373. Ürdün romancılığının tarihi seyri hakkında fikir vermesi amacıyla İbrâhîm es-Seâfîn'in listesini buraya almayı uygun bulduk.